

УДК 159:343.915

Ірина МАКСИМІВ,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДИТЯЧОГО ЖЕБРАЦТВА

У статті досліджуються соціально-психологічні детермінанти дитячого жебрацтва. Висвітлені основні об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення та існування даного соціального явища з метою подальшого ефективного запобігання та протидії. Розкриті різні тлумачення понять “жебрацтво” й “експлуатація”. Аналіз чинного законодавства свідчить про необхідність доопрацювання та удосконалення законодавства про соціальний захист бездоглядних і безпритульних дітей, дітей, які займаються жебрацтвом, дітей-сиріт.

Ключові слова: жебрацтво, експлуатація, діти, детермінанти, запобігання, протидія, виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз сучасного стану виховання підростаючого покоління з урахуванням соціальних, соціально-психологічних, психологічних та медико-біологічних умов формування особистості дітей, вивчення недоліків навчально-виховного процесу та сімейного виховання, особливостей загострення конфліктів у системах “батьки – діти”, “діти – діти”, “педагоги – учні”, “дорослі – діти”, а також недоліків реалізації державної політики щодо неповнолітніх дозволяють визначити психолого-педагогічні чинники дитячого жебрацтва у сучасних умовах.

Проблема жебрацтва, безпритульності в сучасному світі притаманна кожному суспільству незалежно від рівня його розвитку. Такі

© Максимів І.

терміни, як “жебрацтво”, “безпритульність”, “соціальне виключення”, “маргінальність”, стають універсальними для визначення цілої ланки явищ, які існують в соціальній картині сучасного світу. Разом зі змінами соціальних явищ виникають також зміни у свідомості та ідентичності людей, формуються нові соціальні групи з власною субкультурою та ідентичністю. Ці явища вимагають детального вивчення і аналізу для їх розуміння та визначення їх ролі і місця в суспільстві, а також для визначення напрямів і тенденцій подальшого розвитку нашого суспільства.

Кожний етап в історії наукового вивчення проблем дитинства має свої специфічні особливості. На сьогодні звернення до зазначеної теми пов’язане, у першу чергу, зі зростанням соціального сирітства, дитячого жebraцтва, дитячої бездоглядності, дитячої злочинності. Розповсюдженню цих явищ сприяє відмова від колишніх цінностей і норм, а також незрілість нових, зростання соціальної напруженості і поляризації суспільства. Істотним фактором є також зміна ставлення школи до виконання своїх виховних функцій і скорочення можливості батьків приділяти достатню увагу дітям.

В Україні феномен дитячого жebraцтва постійно видозмінюється як кількісно, так і якісно. Державними службами витрачено багато сил і коштів, однак найчастіше підхід до вирішення проблеми спрямований на усунення наслідків, але не причин. Відсутність чіткої державної системи і підтримки громадського контролю, несвоечасна робота встановлених інститутів за динамічної зміни ситуації, постійні затримки з прийняттям рішень, криза сімейного виховання так і не дозволили вирішити проблему жebraцтва. Не зумівши подолати негативні наслідки внутрішньої соціальної та сімейної політики, держава знаходить вихід в усуненні бездоглядних та безпритульних дітей з найбільш помітних місць. Але такі дії не призводять до позитивного вирішення цієї ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемою дитячого жebraцтва, залучення підлітків в асоціальну діяльність займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені сучасності і минулого, як

Ю. М. Антонян, М. Л. Бутовська, Р. І. Благута, Л. С. Волинець, В. І. Грачов, С. С. Гусев, І. В. Дегтярьова, А. І. Долгова, І. М. Доляновська, Д. О. Калмиков, М. П. Клейменов, Я. Л. Коломінський, Є. Д. Максимов, А. М. Нечаєва, І. Г. Прижов, Б. А. Сутирін, В. П. Швидкий та ін. Однак на даний час дослідження цього питання ще не отримало достатнього наукового аналізу та подальшої розробки.

Метою статті є вивчення соціально-психологічних детермінант як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які зумовлюють жебрацтво дітей, для подальшого визначення напрямів запобігання та протидії даному соціальному явищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема жебрацтва дітей з кожним роком стає дедалі помітнішою на тлі економічної нестабільності в Україні, низьких доходів більшості верств населення суспільства, падіння моралі. Для заняття жебрацтвом характерне випрошування грошей і матеріальних цінностей безоплатно, без подальшого повернення.

Звернімося до джерел. Згідно з тлумачним словником Ушакова, жебрацтво – це заняття жебрацтвом або постійне, набридливе представання з проханнями про що-небудь [1]. У роботі “Основи духовної культури” (енциклопедичний словник педагога) В. С. Безрукова зазначено, що жебрацтво – спосіб вирішення фінансових і матеріальних проблем шляхом звернення за безоплатною допомогою до людей або організацій [2]. Жебрацтво – явище соціально-економічне: зростання бідності в суспільстві породжує кількість жебраків. У той же час частина жебраків, що втягнулись у злидні і неробство, стають “професійними” жебраками і добровільно зберігають цей статус, не бажаючи його змінювати. Іноді жебрацтво стає способом збагачення – добування коштів для придбання дорогих речей. Усі види жебрацтва мають однакові форми зовнішнього вияву – прохання милостині, прибіднення як приниження своїх можливостей, скарги, прохання, заяву на надання допомоги та ін. У будь-якому разі тут є розрахунок на милість, доброту, жалість людей. Схильність до жебрацтва як способу пристосування до життя може виявитися вже в дитинстві на основі заздрості або ліні.

Не варто також виключати можливість стати на шлях жебрацтва як життєву потребу, крайні обставини, психологічну кризу сімейних відносин, неспроможність держави забезпечити нормальний рівень життя своїх громадян.

Як ми бачимо, поняття “жебрацтво” можна розглядати з різних боків як з негативними складовими, так і з позитивними.

У попередженні та ліквідації злочинності неповнолітніх важливе значення має боротьба з жебрацтвом та бродяжництвом дітей і підлітків. Отже, можна говорити і про суспільну небезпеку цих явищ серед неповнолітніх, оскільки вони, по-перше, своєю антигромадською поведінкою згубно діють на оточення, особливо на однолітків; по-друге, самі здійснюють різні злочини, і найголовніше – “втрачають” себе як особистість, як соціальний індивідуум.

Вияв емоційних розладів, порушення поведінки та інші психологічні проблеми часто пов’язуються з психотравмувальними подіями в дитинстві. Сімейні конфлікти, відсутність любові, смерть одного з батьків, батьківська жорстокість – ось далеко не повний перелік обставин, які негативно відображаються на дитячій психіці, викликають у підлітка різноманітні психічні розлади. Проте для надання таким дітям і їхнім родинам реальної та ефективної допомоги необхідно мати чітке уявлення про психологічні механізми, які лежать в основі відповідних сімейних проблем.

Природно, що підліток не відразу починає жебракувати, вести дозвільний спосіб життя. Цьому, як правило, передує тривале накопичення в структурі особистості неповнолітнього негативних потреб, інтересів, нахилів. Досить часто це виявляється через конфліктність дітей з батьками, ізолюваність такого підлітка від колективу класу, його конформність і віктимність. Також не варто виключати ймовірність наявності у неповнолітнього психічної аномалії.

Серйозною перешкодою у вихованні дітей є значне послаблення такого потужного чинника виховання, як приклад батьків. Сучасні підлітки, відчуваючи на собі незадовільний рівень життя, часто відмовляються жити за такими принципами, як їх батьки. І через свої незрілі, несформовані індивідуальні та соціальні позиції готові йти на

поводу своїх бажань, не гребуючи при цьому будь-якими методами досягнення своїх корисливих цілей.

Як правило, в асоціальних сім'ях діти не отримують регулярно і повноцінного харчування, і вони змушені добувати собі їжу на вулиці. Часто батьки, які самі займаються випрошуванням грошей, цінностей, їжі, привчають жебракувати і дітей. Дитину можуть підштовхувати до втечі з дому на вулицю постійні нарікання дорослих на важке життя, на неможливість прогодувати дітей, натяки на "зайвий рот" і под. Деякі діти приносять гроші і продукти додому, щоб підтримати молодших сестер і братів. Але нерідко примус до жебрацтва, "виштовхування" на вулицю має відверто силовий характер: під час розпивання спиртних напоїв, влаштування зустрічей з асоціальними особами дитину просто виганяють з дому. Коли дитина повертається, у неї відбирають здобуті гроші або вона віддає їх сама, щоб її не побили або краще до неї ставилися.

Конфліктні відносини підлітка з батьками, як правило, викликаються несприятливими умовами морального формування особистості в сім'ї. Як правильно зазначає Ю. М. Антонян, соціалізація особистості починається в родині, де відбувається складний процес формування характеру, поглядів, інтересів, потреб людини, засвоєння ним норм моральності і стандартів поведінки [3]. У неблагополучній сім'ї найчастіше складаються несприятливі відносини, що, природно, позначається на формуванні духовного світу дитини і орієнтує її на несхвалювані суспільством вчинки і цінності.

Однією з причин жебракування дітей може виступати алкоголізм батьків і вживання ними наркотичних і токсичних речовин. Варто зауважити, що соціально-психологічний розвиток дитини дошкільного та молодшого віку відбувається переважно шляхом наслідування, копіювання поведінки батьків у сім'ї. Відповідно, якщо в родині має місце алкоголізм, наркоманія батьків, дитина засвоює зразки такої асоціальної поведінки, що провокує розвиток схильності до ранніх шкідливих звичок і залежностей.

Відсутність природних позитивних зв'язків підлітка зі своїми батьками часто супроводжується і ізольованістю його від шкільно-

го колективу. Як зауважує Я. Л. Коломінський: “У моделі ізольованої дитини найбільшу вагу набули морально-вольові риси та особливості поведінки, що безпосередньо впливають на спілкування: грубість, замкнутість, мовчазність, зазнайство, войовничість і под. Істотну роль відіграють і такі риси, як неакуратність, неохайність, а також низка особливостей емоційно-вольової сфери: упертість, примхливість, загальна афективність” [4].

Також важливим фактором може виступати конформність – піддатливість людини до реального чи уявного тиску групи, що виявляється у зміні її поведінки. Це одна з характерних психологічних особливостей підліткового віку, яка найбільш яскраво виявляється в середовищі неповнолітніх правопорушників, які, у тому числі, систематично займаються жебракуванням. Належність підлітка до конкретної неформальної групи ставить його в певну перед нею залежність. Він дотримується всіх неписаних “законів і правил” поведінки, які потрібно наслідувати навіть у тому випадку, якщо вони розбіжні з його інтересами, переконаннями, волевиявленням. Підліток цінує визнання його з боку групи, оскільки вона в більшості випадків є для нього єдиним засобом задоволення потреби у спілкуванні.

Існує ймовірність того, що серед неповнолітніх, які займаються жебрацтвом, можуть зустрічатися особи, які страждають психічними захворюваннями. Намагаючись уникнути контролю з боку батьків, лікарів, які займаються супроводженням та лікуванням хворої дитини, соціальних служб, підлітки переїжджають з одного міста в інше, де єдиним способом заробітку грошей виступає жебрацтво або будь-яка злочинна діяльність. Діти, які вдалися до бродяжництва і жебрацтва, – це діти, які ведуть спосіб життя, якому притаманні такі ознаки: повне припинення будь-якого зв'язку з родиною, батьками, родичами; проживання в місцях, не призначених для нормального проживання; добування коштів для свого існування способами, які не визнаються суспільством; підпорядкування неписаним законам, продиктованими асоціальними авторитетами [5].

Певна частина підлітків залучається до жебрацтва під впливом погроз з боку інших осіб. Звичайно, у нашій державі існує низка нор-

мативно-правових документів, які сприяють захисту неповнолітніх від насильницьких посягань і дають можливість забезпечити належне виховання підростаючого покоління.

Одними з найбільш вагомих нормативних актів, що вплинули на визначення підходів до правової охорони цінності людини, її життя і здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки, визнаних Конституцією України найвищою соціальною цінністю, були Конвенція ООН про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року і Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [6]. Також на сьогодні діють закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про охорону дитинства”, “Про попередження насильства в сім'ї”, “Про захист суспільної моралі”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв”, Указ Президента України “Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві”, розпорядження і постанови Кабінету Міністрів України. Але можна стверджувати, що дані законодавчі документи не виконують своєї функції повною мірою.

Зауважимо, що діти також є носіями вищеперерахованих цінностей, але їх захист з боку держави вимагає більш пильної уваги, адже вони ще не сформовані у фізичному, психологічному, інтелектуальному плані люди. Також одним із способів захисту виступає законодавча заборона щодо експлуатації дітей, передбачена статтею 150 Кримінального Кодексу України “Експлуатація дітей” та статтею 150-1 КК України “Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом” [7].

У тлумачному словнику В. І. Даля під експлуатацією розуміють “...втяг з чого-небудь промислових вигод, доходів; видобуток, добування...” [8].

Ми погоджуємося з думкою М. П. Клейменова, який, проаналізувавши різні визначення поняття “експлуатація дітей”, зробив висновок, що це не що інше, як створення і реалізація погроз нормальному розвитку особистості неповнолітніх в інтересах тих осіб, які ці загрози створюють і реалізують.

Він виділяє вісім видів експлуатації дітей:
торгівля дітьми;

викрадення дітей;
втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;
жорстоке поводження з дітьми;
сексуальна експлуатація неповнолітніх;
економічна експлуатація дітей;
релігійна експлуатація дітей;
психологічна експлуатація дітей [9].

Останнім часом велике занепокоєння викликає той факт, що престиж права взагалі і законодавства зокрема значно знизилися в умовах трансформації суспільства. У певній частини молоді з'явилася стійка тенденція стосовно відсутності поваги до законотворчої форми поведінки, а перевага віддається культу сили, жорстокості, насильства. Спостерігається катастрофічне поширення таких негативних явищ і процесів у дитячому середовищі, як вживання алкогольних напоїв, токсичних речовин і наркотиків, що виступає ще однією детермінантою, яка обумовлює жебрацтво дітей.

Досить гострою проблемою для України є насильство над дитиною. Діти страждають не тільки від насильства до себе, а й спостерігають за насильством у своїй сім'ї, що може призвести до психологічної травми дитини або ж перенесення в майбутньому цього негативного досвіду у власне життя.

Ми переконані в тому, що правовою освітою і вихованням треба займатися з раннього дитинства, коли дитина тільки вступає в колектив, вчиться жити в суспільстві. Дитяча злочинність як наслідок бездоглядності, девіантна поведінка підлітків – одні з найбільш актуальних проблем сучасної держави.

Беручи до уваги вищевикладене, ми вважаємо, що до причин існування жебрацтва дітей необхідно зарахувати:

соціально-економічну та політичну нестабільність у державі;
негативний вплив соціального середовища на особистість дитини;
недоліки в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах;
педагогічну занедбаність;
зниження виховної функції сім'ї;

незадовільний матеріальний стан більшості сімей;
відсутність ідеалів і позитивних прикладів для наслідування;
відхилення у фізичному і психічному розвитку дітей і підлітків.

Висновки. Основний висновок полягає в тому, що для подолання жебракування дітей необхідним є створення єдиної стратегії виховання, в якій би різні виховні інститути не протистояли, а доповнювали один одного та їх діяльність була спрямована на успішну соціалізацію всіх категорій дітей. Централізованість дій у поєднанні з комплексним підходом, націлені на створення умов для нормального виховання підростаючого покоління як в родині, так і за її межами, надасть реальний шанс виростити повноцінних громадян суспільства, які належним чином зможуть нести відповідальність за його розвиток і процвітання.

Аналіз чинного законодавства свідчить про необхідність доопрацювання та удосконалення законодавства про соціальний захист бездоглядних і безпритульних дітей, дітей, які займаються жебрацтвом, дітей-сиріт. Основна причина неефективності окремих правових норм – відсутність чіткого механізму реалізації, що робить їх декларативними і перешкоджає втіленню в практичній діяльності. Чинні нормативно-правові акти про соціальний захист перенасичені зайвою інформацією, заплутані і складні, містять термінологічні розбіжності.

На основі вищевикладеного ми можемо зробити висновок, що всі передбачувані дії є дуже перспективними в разі їх реалізації. Однак, якщо не буде ліквідована корумпованість органів виконавчої влади і не зміниться соціально-економічний стан України, тоді і ставлення до проблеми безпритульності, жебрацтва, злочинності дітей залишиться на колишньому рівні. Необхідний “новий погляд” суспільства на ці актуальні питання щодо дітей, інакше в майбутньому це може стати реальною загрозою для стабільного функціонування і розвитку соціуму.

Список використаної літератури

1. Толковый словарь русского языка. Том III / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ushakov.slovaronline.com/П/ПО/54066-POPROSHAYNICHESTVO>

2. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. – С. 599–600.
3. Антонян Ю. М. Борьба с бродяжничеством : учебное пособие / Ю. М. Антонян. – М. : НИ и РИО, 1972. – С. 31.
4. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах / Я. Л. Коломинский. – М., 1976. – С. 209.
5. Нечаева А. М. Детская беспризорность – опасное социальное явление / А. М. Нечаева // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 57–65.
6. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: с поправками, внесенными согласно положениям Протокола № 11, (ETS № 155) [31 ноября 1998 года / перевод осуществлен совместно МИД Украины и Украинской Правовой Фундацией. – Текст официального перевода утвержден МИД Украины, МЮ Украины и Украинской комиссией по вопросам правовой терминологии]. – К., 2002. – 24 с.; Конвенция о правах ребенка / Украинская правовая фондация; [ответств. за выпуск С. Головатый]. – К. : Право, 1995. – 31 с.
7. Уголовный кодекс Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page4>
8. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 4. – М. : Рус. яз., 1978. – С. 664.
9. Клейменов М. П. Криминальная эксплуатация детей в РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://irkcenter.isea.ru/result/nauch_isled/9.htm

Рецензент – кандидат психологических наук, профессор Левенец О. А.

Статья надійшла до редакції 31.05.2016

Максымив И. И. Социально-психологические детерминанты детского попрошайничества

В статье проводится анализ социально-психологических детерминант детского попрошайничества, освещены различные толкования понятий “попрошайничество” и “эксплуатация”. Также раскрыты основные объективные и субъективные причины возникновения и существования попрошайничества детей. Сделан анализ действующего законодательства, который свидетельствует о необходимости доработки и усовершенствования законодательства о социальной защите беспризорных и бездомных детей, детей, которые занимаются попрошайничеством, детей-сирот.

Ключевые слова: *попрошайничество, дети, беспризорность, эксплуатация, бродяжничество, семья, преступность, воспитание.*

Maksymiv I. I. **Socio-psychological determinants of child mendicancy**

This article is devoted to the problem of mendicancy and homelessness in the modern society, as this phenomenon is present in every society regardless of its level of development. Terms such as “mendicancy”, “homelessness”, “social exclusion”, “marginality” are universal in determination of the level of a phenomena that exist in the social picture of the modern world. Along with the changes of the social phenomena, the changes in the people’s consciousness and identities arise and form into the new social group with its own subculture and identity. These phenomena require detailed studying and analyzing for understanding and definition of their role and place in the society, in order to identify areas and trends of further development of our society.

The main goal of the article is to study the psychosocial determinants both objective and subjective, which determine the mendicancy in children.

The social and psychological causes of kids mendicancy are the social-economic and political instability in the country; the negative impact of social environment on the child personality; shortcomings in the educational process in schools; educational neglect; reduction in educational function of the family; poor financial status of most families; lack of ideals and positive examples to follow; variations in physical and mental development of children and adolescents.

The main finding of our study is that breaking the mendicancy in children is necessary to create a unified education strategy where various educational institutions are not opposed but complement each other and their activities are aimed at successful socialization of all children. Centralized action, combined with a comprehensive approach aimed at creating conditions for the proper upbringing of the younger generation as a family, and beyond, will give a real chance to the possibility of raise of valuable members of society who can be completely responsible for its development and prosperity.

The main reason for the ineffectiveness of certain legal provisions is the lack of a clear implementation mechanism, making them declarative and in the end prevent the implementation in practice. Existing regulations on social security are saturated with unnecessary information, which is confusing and complex, and contains a lot of terminological discrepancy.

Based on the above, we can conclude that all the alleged actions are very promising in implementations. However, if the corruption is not eliminated on the executive level and there is no change in the social-economic situation in Ukraine, the attitude to the problem of homelessness, mendicancy, crime, children will remain unchanged. We require a “new look” in society to relevant issues concerning children, otherwise in the future it could become a real threat to the stable functionality and development of our society.

Keywords: *children, mendicancy, neglect, exploitation, determinants, family, education.*